

TİCARET HUKUKUNUN BEYNELMİLELLEŞTİRİLMİŞ VE GAYRİ MİLLİ HALE GETİRİLMİŞ HÜKMİ ŞAHISLARI (1)

Yazan :
Prof : Dr. Dr. WENGLER

Tercüme eden :
Doçent Dr. Baki KURU

Bugünkü beynelmilel iktisat hukukunda, birden ziyade devletin ülkelerinin müşterek iktisat sahaları olarak telâkki edilmesi fikri hâkimdir. Gerek Avrupa İktisat Birliği gerekse Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi; politik mânadaki muhtelif devlet ülkelerinin -bunların bu devletlerin müstakil ülkesi olmakta devam etmelerine hâle gelmeksizin-, ekonomik gayeler için bir birlik teşkil etmeleri lâzımgeldiği görüşüne istinat etmektedirler. Böyle bir ekonomik birliğin azası olan devletler arasındaki sınırları, harita tizerinden silivermek oldukça kolay olmasına rağmen, bu müşterek iktisat sahasında ikamet eden insanların muhtelif devletlerle olan sıkı bağlarını gevşetmek veya bunu iktisat hukuku bakımından bilmiyor gibi davranmak daha zordur. Bundan evvelki yazımda (1 a), milletlerarası anlaşmalarda artık tekrar tekrar rastlanan, millî kanun koymada tâbiyet sebebiyle farklı muamele yapılması yasağını, tedkik etmiştim. Bu yasağa göre, muhtelif devletlerden müteşekkil bir müşterek iktisat sahası dahilinde, hakikî şahısların tâbiyeti, iktisat hukuku bakımından artık farklı muamele yapma kriteriyumu olarak kullanılamaz.

Hükmi şahıslar, ve bilhassa ticaret şirketlerindeki durumu tedkik edecek olursak, tâbiyet sebebiyle farklı muamele yapma yasağının bunlar için de cari olduğunu görürüz. Fakat bunun yanında, hükmi şahıslar, bugünkü milletlerarası iktisat hukukunda başka meseleler de ortaya koymaktadırlar. Bir hükmi şahıs, hakikî

(1) Bibliyografya : Niboyet : Report of the 45th Conference of the International Law Association 1952; Seidl - Hohenveldern : Journal of Business Law 1959, s. 120 v. d.

(1 a) Bak. BATİDER, Cilt I, No. 1, sayfa, 61 - 73.

şahıs hilâfına, hukuk nizamının bir yaratık'ıdır (Geschöpf); buna göre, ticaret hukukunun hükmi şahısları, kaideten şu veya bu devlet ticaret hukukunun yaratıklarıdır.

Farklı muamele yapma yasağına rağmen, şahısların kuruluşlarının ve iç nizamlarının tanzimi, münferit devletlerin hukuk nizamlarına düşen bir vazifedir. Şimdi, Avrupa İktisat Birliği dahilinde olduğu gibi, iktisadî kanunlar münferit devletler tarafından yalnız başına yapılmaz da, bilâkis bir çok devleti içine alan bir iktisat sahası için «milletler üstü» (supranationale) organlar kanun koyarlarsa, bunun ne gibi neticeleri olacaktır? Avrupa İktisat Birliğinde, Birlik Meclisi veya Komisyon, veya ikisi birlikte iktisadî meselelere dair kanunlar yapabilirler ve bu nisbette millî konun koymayı bertaraf edebilirler. Bundan başka, bizzat Andlaşma bir çok ticaret hukuku hükümleri ihtiva etmektedir. Böylece 85-87 inci maddelerde bir kartel hukukunun ana hatlarını görmekteyiz; bu hükümler, âza devletlerin kartel hukuku hükümleri bunlardan inhiraf ettikleri nisbette, o devletlerin kartel hukuklarının yerine geçerler. Bu sebeple, Avrupa İktisat Birliğinin milletler üstü organlarının; ticaret hukuku hükmi şahısları hakkındaki kanun koyma selâhiyetini tamamen veya kısmen deruhte etmek imkânına mâlik olup olmadıkları suali hatıra gelebilir: Böyle bir selâhiyetin, Avrupa İktisat Birliği Andlaşmasınının 100. maddesinde mevcut olması imkân dahilindedir. Zira, bu 100. madde, İktisat Birliği Meclisinin; aza devletlerin doğrudan doğruya Müsterek Pazar'ın çalışmasına tesir icra eden hukuk kaidelerinin «intibak ettirilmesi» için, esas prensipler vazetmesi lâzımgeldiğini hükme bağlamaktadır. Belki bu umumî şartta, ticaret şirketleri hukuku hakkında esas prensipler vazetmek selâhiyeti de mündemiçtir; bu husus, Müsterek Pazar'da faaliyette bulunan ticaret şirketleri bakımından her halde varittir. Fakat, Andlaşmanının 100. maddesine göre verilecek kararların oybirliği ile alınması mecburidir ki, böylece Avrupa İktisat Birliği âzası hiç bir devlet, kendi rızası hilâfına, müsterek bir ticaret şirketleri hukukunu kabule zorlanamaz.

Her halü kârda, muayyen bazı meseleler vardır ki, bu hallerde bugün artık, Avrupa İktisat Birliği dahilinde şirketler hukuku hakkındaki hükümlerin tevhit edilmesi zarurî telâkki edilir. Andlaşma; her aza devletin, başka bir aza devletin hukukuna göre teşkil edilmiş olan şirketlerin, kendi ülkesine, kendi hukukuna göre kurul-

muş olan şirketlere tatbik ettiği, *aynı şartlar altında* faaliyette bulunmasına müsaade etmek mecburiyetinde olduğunu öngörmektedir. Böylece, meselâ Alman Anonim Şirketler Hukuku asgarî bir kapitâl şartı koymuşsa, o zaman, *Alman* hukukuna göre zarurî olan asgarî sermayeye sahip bir Fransız Anonim Şirketinin, Almanya'da icrayı faaliyet etmesine müsaade edilmesi lâzımdır. Bunun neticesi olarak, kendi hukukunda ticaret şirketlerinin kurulmasını sıkı şartların tahakkukunu tâbi kılan Avrupa İktisat Birliği âzası bir devlet; yabancı şirketlerin ülkesinde icrayı faaliyet etmesine müsaade ederken, aynı sıkı şartlarını tahakkukunu aramaya mezdundur; buna mukabil, bu hususta az şart arayan bir devlet, diğer devletlerin ticaret şirketlerinin bu şartları yerine getirmiş olmaları şartıyla, ülkesinde icrayı faaliyet etmesine müsaade etmek mecburiyetindedir. Fakat, bu, devamı arzu edilmeyen bir durumdur ve bu sebeple Andlaşmanın 54. maddesinin 3. fıkrası; birlik organlarının, âza devletlerin şirketler kanunlarının ihtiva ettikleri «ortaklar ve üçüncü şahıslar menfaatine konulmuş olan himaye edici hükümleri» tevhit etmekle görevli olduklarını hükme bağlamaktadır. Bu husus pratik bakımdan şu mânaya gelmektedir ki, şirketlerdeki asgarî sermaye, blânço tanzimi, blânçoların ilânı, istikrazda bulunmanın caiz olup olmadığı v.s. hakkındaki hükümlerin milletler üstü kanun koyucu tarafından yeknesak bir şekilde tevhit edilmesi lâzımgelsecektir.

Buna rağmen, bu kabil hükümlerin konulmuş olması halinde dahi, ticaret hukuku hükmi şahıslarının, *millî* hükmi şahıslar olmak vasfı ortadan kalkmamaktadır: bu hükmi şahıslar, yukarıda zikredilen tevhit edilmiş hükümlere zarar gelmeksizin, bir âza devletin millî hukukuna göre kurulurlar ve mevcudiyetlerinin bütün devamı müddetince bu hukuka tâbi olurlar. Bizzat Avrupa İktisat Birliği Andlaşmasının değil de, aynı devletler arasında akdedilen Avrupa Atom Birliği Andlaşmasının bu kabil hükmi şahısların kurulmasına dair ilk adımı atmış olması, fevkalâde enteresandır. Burada bahsi geçen hükmi şahıslar; esas konsepsiyonlarına göre bir âza devlete, onun millî hükmi şahsı olarak, ait olmayıp, bilâkis bütün altı aza devletin müşterek hükmi şahısları olacaklardır. Zira, Euratom (Avrupa Atom Birliği) Andlaşmasının 45. maddesine göre, atom kuvveti endüstrisinin inkişafı için ehemmiyeti büyük olan teşebbüsler; «müşterek teşebbüsler» (Gemeinsame Unternehmenen, entreprises communes) olarak inşa edilmelidirler.

Böyle bir müşterek teşebbüsün tesisi hususundaki inisiyatif, kaide-ten bir hükûmetten veya Euratom'un organlarının birinden gelecektir. Her halde, böyle bir müşterek teşebbüsün kurulması, Euratom Meclisinin müsaadesine mütevakıftır. Meclisin vereceği bu müsaade, Euratom Komisyonunun da iştirâk ettiği, komplike bir prosedüre göre elde edilmektedir. Buna göre, böyle bir müşterek teşebbüsün kuruluş muamelesi, belnelmîlel bir organın âmme hukuku karakterini haiz bir tasarrufudur.

Böyle bir müşterek teşebbüs bünye ve fonksiyonları itibariyle, pratik bakımdan ekseriya bir anonim şirket olacaktır ve bu şirketin sermayesini, tamamen veya kısmen hususî sermaye teşkil edebilir. Andlaşma, müşterek teşebbüslerin hukukî şekli hakkında kat'î bir şey söylememektedir. Andlaşma; sadece, böyle bir müşterek teşebbüsün, bütün aza devletlerin hukuk nizamlarında otomatik olarak hükmi şahsiyete sâhip olacağını ve bu teşebbüsün her aza devletin millî hukukunda, kendi millî hükmi şahıslarına temin edilen, en yüksek selâhiyetlere sâhip olması lâzım geldiğini söylemektedir; şu halde burada, bir çeşit, en ziyade müsaadeye mahzar olmak şartı mevzu bahis edilmektedir. Müşterek teşebbüsün bünye ve iç nizamı, ilk plânda statüler tarafından tesbit edilecektir. Bunlar Euratom Meclisi tarafından kuruluşda tesbit edilecekler ve Meclis veya, statülerdeki buna mütedair bir selâhiyete istinaden, bizzat teşebbüsün bir organı tarafından da tâdil edilebileceklerdir. Euratom andlaşmasının 49. maddesi statülerde, âza devletlerin millî kanunlarının yardımcı kaynak olarak esas alınacağını kararlaştırılabileceğini ön görmektedir. Burada muhakkak ki, böyle bir müşterek teşebbüse tekrar millî bir renk vermek, yani bu teşebbüsü bir devletin hukuku ile, diğer aza devletlerin hukuku ile olduğundan, daha sıkı bir şekilde bağlamak hususunda bir imkân gözönünde bulundurulmaktadır. Meselâ, statülerde, iş merkezinin bulunduğu devletin anonim şirket hukukunun, yardımcı kaynak olarak tatbik edileceğine dair bir kayıt bulunması halinde, söylediğimiz husus vârit olabilecektir.

Fakat, bir aza devletin hukukunun yardımcı kaynak olarak tatbik edilmesi, mutlaka lâzım değildir. Müşterek bir teşebbüsün statüsünün, bir devletin millî hukukuna yardımcı kaynak olarak müracaat edilemeyeceğini kabul etmiş olması mümkündür. Bunun yerine statüler; boşlukların zuhur etmesi halinde, meselâ bu boş-

lukların statülerin gayelerine göre doldurulmaları lâzım geldiğini hükme bağlayabilirler. Statülerin; boşlukların doldurulması için, *bütün* aza devletlerin millî hukuklarını, bütün aza devletlerde müşterek olan hükümlerin mevzuu-bahis olması şartıyla, nazara alınacağını hükme bağlamaları da düşünülebilir. Esasen bu fikre, Avrupa İktisat Birliği Andlaşmasının başka bir yerinde rastlanmaktadır. Zira, 215. maddede, Birliğin; hususî hukuk hükmü şahsı olarak, organlarının sebep oldukları zararlardan dolayı, mukavele harici mes'uliyetinin, «âza devletlerin hukuk nizamlarında müşterek olan» umumî hukuk prensiplerine tâbi olduğu hükme bağlanmaktadır. Buna paralel olarak, Euratomun müşterek bir teşebbüsü için de, bütün aza devletlerde müşterek olan anonim Şirketler hukukuna yardımcı kaynak olarak müracaat edilebilmelidir. Burada, mukayeseli hukuk için enterasan olan pratik bir vazife ortaya çıkmaktadır.

Euratom andlaşmasındaki müşterek teşebbüsler müessesesi; normal olarak ticaret hukuku hükmü şahıslarında olduğu gibi, yalnız bir devlet millî hukukunun yaratıkları olmayan ve bu bir devlete hususi surette tâbi bulunmayan, ticarî teşebbüslerin mevcut olması lâzımgeldiği fikrine istinat etmektedir. Bu fikre tamamiyle yeni denemez. Devletler Umumî Hukukunda, uzun zamandanberi bilhassa devletlerarası andlaşmalarla kurulan beynelmilel bankalar mevcuttur. Bu Bankalar; iş merkezlerinin muayyen bir devletin ülkesinde bulunmasının kaçınılmaz bir keyfiyet olmasına rağmen, hiç bir şekilde, yalnız bir devletin millî hukuk nizamının yaratıkları telâkki edilemezler. Birleşmiş Milletler Teşkilâtı ile alakalı olarak; Milletlerarası İmâr ve Kalkınma Bankası ve Milletlerarası Maliye Korparasyonu kurulmuş bulunmaktadır. Daha İkinci Dünya harbinden evvel de, bir devletler umumî hukuku andlaşmasına istinaden, Basel'de Milletlerarası Tediyeeler Bankası kurulmuştu; bu banka, İkinci Dünya Harbinden sonra zaman zaman Avrupa Tediye Birliğinin Ajanı (Organı) olarak vazife görmüştür.

Bütün bu devletlerarası andlaşmalarla kurulan Bankaların gayeleri, daha ziyade âmme hukuku karakterindedir. Avrupa İktisat Birliği Andlaşması ile, bunlara, dördüncü- Milletlerarası banka olarak, Avrupa Yatırım Bankası ilâve edilmiştir. Milletlerarası İmâr ve Kalkınma Bankasında, Milletlerarası Maliye Korporasyonunda ve Avrupa Yatırım Bankasında yalnız devletler aza ve sermayeder olabilirler; buna mukabil Milletlerarası Tediyeeler Ban-

kasının hisse senetlerine hususî şahıslar da sahip olabilirler. İlk sayılan üç bankada, herhangi bir devletin milli hukukuna hiç bir şekilde atf yapılamaz. Merkezi Basel'de olan Milletlerarası Tediye-ler Bankası hakkında, İsviçre hukuku, yardımcı kaynak olarak kabili tatbiktir; burada devletlerarası anlaşma ile kendisine hususi bir statü tesbit edilmiş olan, İsviçre hukukunun bir anonim şirketi mevzuubahistir.

Devletlerarası anlaşmalarla kurulan milletlerarası bankaların yanında, milletlerarası anlaşmalar ile, başka iki ticari teşebbüs daha meydana getirilmiştir. Bunlar Eurofima ve Eurochemic'dir. Eurofima, şekli bakımından bir anonim şirkettir; fakat statüsü devletlerarası anlaşma ile tesbit edilmiştir ve bu statü hakkında, merkezinin bulunduğu devletin milli hukuku yardımcı kaynak olarak kabili tatbiktir. Şu halde, Eurofima'nın yapısı, Milletlerarası Tediye-ler Bankasınıninkine benzemektedir. Eurofima'nın hissadarları, ya bizzat aza devletlerdir veya, âmme hukukunun hususî hükmi şahısları olmak şartıyla, millî demir yolları işletmeleridir. 20/X/1955 tarihli anlaşmanın ön sözünde; birliğin, milletlerarası karakteri haiz bir teşkilât olduğu ve aza devletlerin *âmmeye* menfaatlerine hizmet ettiği kaydedilmektedir. Eurofima, harici bakımdan İsviçre hukukunun bir anonim şirketi olarak kurulmuş olmasına rağmen, hakikatte burada mevzuubahis olan, millî demir yolları işletmelerinin müşterek ve âmme hukuku karakterindeki bir müessesesidir. Eurofima, millî demir yolları işletmelerine materyal tedarikinde (temininde) yardım edecek ve onlara lüzumu halinde krediler verecektir.

Eurochemic, Eurofima'ya nazaran, daha kuvvetli bir şekilde hususi hukuka tâbidir. Eurochemic de 20/XII/1957 tarihli bir devletlerarası anlaşmaya istinat etmektedir. Bu anlaşmanın hükümlerine, Euratom Anlaşması anlamındaki müşterek teşebbüs fikrinin, kuvvetli bir tesiri olduğu anlaşılmaktadır. Eurochemic; Euratom Anlaşmasını imza eden 6 devletin müşterek teşebbüsü olmayıp, daha geniş bir esasa sahiptir. Eurochemic, Avrupa İktisadi İşbirliği teşkilâtının (OEEC) teşebbüsü ile kurulmuş olup OEEC'nin bütün aza devletlerine açıktır. Fakat şimdiye kadar, OEEC'ye aza devletlerden bir kaç, bu meydana Türkiye, Eurochemic anlaşmasına iştirak etmiş bulunmaktadırlar. Eurochemic Anlaşmasının geyesi; «radyoaktifiteli yamcı çekirdek maddesinin kimyevi bakımdan ha-

zırlanması» (chemische Aufbereitung bestrahlter Kernbrennstoffe - Chemical Processing of irradiated fuels) için bir teşebbüsün kurulmasıdır. Bu teşebbüs de, harici bakımdan bir anonim şirket şeklindedir; bu anonim şirketin hukuki münasebetleri, Andlaşmada ve Andlaşma gibi bağlayıcı olan statülerde tesbit edilmediği nisbette, teşebbüs merkezinin bulunduğu devletin (Belçika) hukukuna tâbidir. Kuruluş sermayesi, kısmen imza eden devletler kısmen de devlete ait şirketler tarafından taahhüt edilmiş bulunmaktadır. Avrupa Yatırım Bankası ve Eurofima'dakinin aksine olarak böyle bir ilk hissedar, hisse senetlerini hususi bir şahsa devredebilir; eğer bu hususi şahıslar alâkadar devletin tebaası ise, bu hisse senedi temlik her zaman mümkündür; bundan gayri hallerde, temlik için diğer hissedarların muvafakatı lâzımdır. Eurochemic'nin âza devletler dahilinde hususi teşebbüslerin sahip olmadıkları bir çok imtiyazlara (vergi muafiyeti v. s.) malik bulunmasıyla, bu teşebbüsün âmme karakteri belirtilmiş olmaktadır. Bundan başka Eurochemic; sermayesi hususi ellerde bulunsa dahi, her halde kurucu devletlerin hükûmetleri tarafından hâkim olunan hususi bir organa maliktir.

Gördüğümüz üzere, devletlerarası andlaşmalarla kurulan milletlerarası teşebbüslerden, Milletlerarası Tediyeler Bankası, Eurofima ve Eurochemic'nin yardımcı kaynak olarak kabili tatbik olan, teşebbüsün merkezinin bulunduğu devlet hukuku ile sıkı münasebetleri vardır. Bu şekildeki tek bir devlete bağlılık; Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası, Milletlerarası Maliye Korparasyonu ve Avrupa Yatırım Bankasında yoktur. Fakat, bütün bu hükmi şahıslarda, bunlar harici bakımdan bir anonim şirket şeklinde olsalar dahi, âmme gayesi, kuvvetli olarak belirtilmiş bulunmaktadır. O halde bunlar gene, Euratom'un müşterek teşebbüsleri olup, hususi hukuk hükmi şahıslarıdır ve bu teşebbüslerde münferit bir devletin hukuku ile olan sıkı irtibattan kaçınmak her halde mümkündür.

Muayyen bir devlet ve onun hukukuyla, diğer devletlerle olduğundan daha sıkı münasebetleri olmayan, bir ticaret hukuku hükmi şahsı hakkındaki fikrin, hakiki bir ihtiyaca istinat edip etmediği suali de hatıra gelebilir. Sathi bir müşahade ile, hakiki şahıslar hukukunda buna paralel haller aramaya temayül edilebilir. Bilindiği üzere, ekseri insanların yalnız bir tâbiyetleri olmakla beraber, tâbiyetsiz ve birden ziyade devletin tâbiyetini haiz insan-

lar da mevcuttur. Birden ziyade tâbiyeti haiz olmanın milletlerarası veya milli hukuk tarafından önüne mi geçilmesi, yoksa teşvik mi edilmesi lâzım geldiği hususunda, hâlâ tereddüt edilmektedir. Birden ziyade tâbiyeti olan bir kimseye, tâbaası bulunduğu her devletin mütenakız mükellefiyetler yükletmeleri halinde, ekseriya hoş olmayan çatışmalarla karşılaşabilir. Bu husus; meselâ çok tâbiyeti olana, muhtelif tâbiyetlerden yalnız birini muhafaza edip diğerlerini terketmek hakkını veren devletlerarası anlaşmalar yapılmasına sebep olmuştur. Diğer taraftan meselâ, bilhassa Britanya Commen Wealthi dahilinde, herbiri evvel emirde daha dar bir devletler grup-undan muayyen bir azaya vatandaş olarak tâbi olan bütün insanların, müşterek Commonwealth'he tâbi oldukları fikri bir rol oynamaktadır: Birleşik Krallığın ve muhtelif dominyonların tâbiyet kanunları, bu muhtelif devletlerin vatandaşlarının müşterek vasfına «Britich Subjects» demektedirler. Bu tâbiyet kanunlarından bazıları; bir Britich subject'in, Commenwealth'in bir âza devletinde, dar mânasında bu devletin vatandaşı olan kimselere tanınan aynı haklara sahip olduklarını hükme bağlamaktadırlar. Buna benzer bir fikrin, daha Eski Çağ'daki Yunan şehir devletleri arasında «sympoliteia» namı altında tahakkuk etmiş olduğunu görüyoruz.

Bu «Sympoliteia» fikrinin, hakiki şahıslardan hükmi şahıslara nakledilmesi açığa mümkün müdür? Bugün, her zamankinden ziyade böyle bir ihtiyaç kendini göstermektedir. Öyle ticaret hukuku şirketleri kurulmaktadır ki, bunlarda, sermayenin müsavi bir şekilde muhtelif devletler veya muhtelif devletlerin tebaaları tarafından temin edilmesi, kurucuların' arzusu ve hatta statülerinin bir icabıdır. Bu kabil şirketler muhtelif devletlerin ülkelerinde aynı kesafette faaliyette bulunacaklardır; hatta bunların idare merkezlerinin münhasıran bir mahalde toplanmayıp, bilâkis muhtelif merkezler arasında değişeceği de düşünülebilir. İşte, bilhassa bu kabil ticaret şirketlerinin, tek bir devletin hukukunun yaratıkları olarak inşa edilmemeleri ve bunların tek bir devletin tebaası olarak ortaya çıkmamaları lâzım geldiğinin istenmesi, anlaşılır bir keyfiyettir.

Bir hususi hukuk hükmi şahsının veya âmme gayesi gütmeyen bir hükmi şahsın, muayyen bir devlet ile hiç bir şekilde bağlı olmak istemeyişi fikri, doktrinde, şimdiye kadar, yalnız, faaliyeti

kazanç temin etmek olmayan cemiyetler için incelenmiş bulunmaktadır. Devletler Hukuku Enstitüsü, 1950 yılında verdiği bir kararla, milletlerarası gayesi ve faydası olan ideal cemiyetlerle, yani milletlerarası cemiyetlere (associations internationales), münferit devletlerde hususi imtiyazların tanınması lâzım geldiğini teklif etmişti. Aynı Enstitü; 1923 yılında, müşahhas hallerde devletlerarası bir andlaşmaya lüzum olmaksızın, bu gibi milletlerarası ideal cemiyetlere, muhtelif devletlerde hukuki şahsiyet iktisap etmek ve aynı zamanda, münhasıran muayyen bir devlet ile münasebeti olmak imkânlarının tanınması lâzım geldiğini teklif etmişti. Enstitü tarafından teklif edilen devletlerarası andlaşmalar yapılmamıştır. Fakat, bu arada iktisadi bir işletme idare eden ve kazanç temin etmek isteyen hukuki şahıslar için, bunların bir tek devletin hukukuna bağılı olmaktan kurtarılmalan meselesi aktüel olmuştur.

Şimdiye kadar, böyle bir kurtarıma, ancak gayet müsait şartlar altında, dolambaçlı yollarla gerçekleştirilebilmiştir. Bir şirketin statüsü; kuruluşta muhtelif devletlerin âmir hukukunun icaplarını yerine getirebileceği ve bu statünün bir tek devletin millî hukukuna yardımcı kaynak olarak müracaat etmenin caiz olmayacağını sarahaten hükme bağlaması imkân dahilindedir. Böyle bir şirketin statüsü, hükmi şahıs ile âzası arasındaki ihtilâfların devlet kazasına tâbi olmayacağını öngörebilir ve bütün ihtilâflar hakkında bir hakem mahkemesi tarafından karar verileceğini hükme bağlayabilir. Bundan başka, alâkalı şirket, idare merkezi vasıtasıyla şekli bakımından bir devlete, diğerlerine olduğundan; daha sıkı bağlarla bağılı imiş gibi görünürse de, bu husus pratik bakımdan bir tesiri iora etmez. Buna benzer bir tanzim tarzı, meselâ «Scandinavian Airlines» in hava yolları işletmesi için tatbik edilmiştir; bu işletme bütün İskandinav memleketleri ile aynı derecede bağılı olmayı istemektedir (2).

(2) Böyle bir ticaret şirketinin, muhtelif devletlerde eşit değerde merkezlere sahip olması veya sahip bulunmak mecburiyetinde olması da mümkündür. Meselâ, Almanya ile Fransa arasında 27.10.1956 da imzalanan andlaşma ile, Loren ve Saar kömürlerinin satımını deruhte eden «Union Charbonnière Rhénane» şirketi için böyle bir durum öngörülmüş bulunmaktadır. İki merkezli ve iki devlet tâbiyetli bir anonim şirketin, şirket olarak kurulmasının şartları hakkında bak. Baermann: Neue Juristische Wochenschrift 1957, 613 vd. ve Archiv für die civilistische Praxis 156 (1957) 156 vd.

Bu kabil dolambaçlı yollara her zaman gidilemez. Bir hükmi şahsın, buna rağmen, bir tek devletin hukuku ile diğer devletle-
rinkiyle olduğundan daha sıkı bir şekilde bağlı olmayacak surette
inşa edilmesi lâzımgeliyorsa, o zaman, geriye, sadece böyle bir hük-
mî şahsın iç nizamını, devletlerarası bir andlaşma ile veya mil-
letlerarası bir organın tasarrufu ile tesbit etmek ve bu meyanda
devlet hukukuna yardımcı kaynak olarak müracaatı bertaraf etmek
ihtimali kalmaktadır. Fakat, devletler umumi hukuku esasına gö-
re kurulmuş böyle bir hükmi şahsın; hukuki hayata atılabilmek için
ülkelerinde faaliyette bulunmak istediği devletlerin hukuk nizam-
ları tarafından hususi hukuk şahsı olarak tanınması lâzımdır. Böy-
lece, devletlerarası andlaşma ile kurulan hükmi şahsa, muhtelif dev-
letlerin hukuklarında; ilâve bir hukukî şahsiyetin verilmesi lâzım
gelmektedir; alâkadar devletler, bu hususa, devletlerarası andlaş-
ma ile tabii olarak mükellef tutulmuş olabilirler. Bu şekilde, böyle
bir hükmi şahs; muayyen mânada, devletler umumi hukukunun
bir hükmi şahsından, onu hak süjesi olarak tanıyan devletlerin
müşterek bir hükmi şahsı haline inkılâp edecektir (3). Fakat, birden
ziyade devletlerin şirketler hukuklarını, arzuları ile veya devlet-
ler arası bir andlaşmaya istisnaden tevhit edip bu tevhit edilen
kanunlardan birine göre kurulmuş bir hükmi şahsın bu devletlerin
hepsi tarafından tanınmasını temin ederek de, aynı pratik neticeye
varmak ta belki mümkündür. Birinci yol, 45. maddeye göre Euratom
Andlaşmasının müşterek teşebbüslerine esas teşkil ettiği halde,
ikinci yoldan henüz gidilmemiş olmakla beraber, bu ikinci yolun
Avrupa İktisat Birliği Andlaşmasının 100. Maddesi ile açık bırakıl-
mış olduğu muhakkaktır. Buna mümasil hükümlerin; günün bi-
rinde, Avrupa İktisat Birliğinde olduğundan daha büyük devlet-
ler topluluğu için kabul edilmesi, inkânsız değildir. *Gayri milli
hale getirilmiş*, yani tek bir devlete olan hususi bağlarından ve
onun hukukundan kurtarılmış ticaret hukuku hükmi şahısları şekli;
herhalde, en yeni hukuki inkişaf ile pratik bakımdan mümkün olan
saha dahiline girmiş bulunmaktadır.

Tek bir devletle münasebetinin olması kasden istenmeyen, bi-

(3) Avrupa Konseyi'nin, hususi ve resmî Avrupa şirketleri hakkın-
daki projeleri de (Bu projeler için bak. Seidl - Hohenveldern,
a. g. e., s. 122 vd.), bu yolu takip etmek istemişlerse de, bu pro-
jeler bir sonuca bağlanamamışlardır.

lakıs birden ziyade devletlerle aynı derecede münasebetinin bulunması istenen, bir ticaret hukuku hükmü şahsı tesis edilmesi müessesesi, diğer devletlerle olan hukuki münasebetlerde karşık bazı meseleler ortaya koyabilir ki, bu meseleleri Euratom Andlaşmasının yaratıcılarının da öngöremedikleri anlaşılmaktadır. Meselâ, devletler arasında imzalanan ticaret andlaşmaları; ekseriya, mümzi devletlerden birine ait ticaret şirketlerinin, diğer bir devletle ne nisbette dahili şirketler gibi muamele görmesi lâzım geldiğine dair hükümler ihtiva etmektedirler; eğer bu husus karara bağlanmış ise, o zaman, bu şirketler, meselâ diğer devlet ülkesinde bir dâva açarlarsa, dâva masrafları için teminat akçesi göstermeye mecbur değildirler. Ticaret andlaşmaları; bu meyanda, bir ticaret şirketinin hükmü şahıs olarak bir devlete ait olduğunu, gayet tabii telâkki etmektedirler. Fakat, acaba, Euratom Andlaşması anlamındaki müşterek teşebbüslerin tâbiyeti nedir? Andlaşmaya hâkim olan ana fikre göre, bu teşebbüslerin, Euratom'un 6 aza devletinden her birinde yerli olarak telâkki edilmeleri lâzım gelirdi. Fakat, bunun ne gibi neticeleri olacaktır?

Alman ticaret şirketlerinin Türkiye'de, dâva masrafları için teminat akçesi göstermekten muaf olduklarını, Belçika ticaret şirketlerinin ise muaf olmadıklarını kabul edelim; bundan, Euratom'un bir müşterek teşebbüsünün, dâva masrafları için teminat akçesi göstermekten muaf tutulması hakkında bir talep hakkının var veya yok olduğu neticesine varılabilir mi? Böylece; evveleminde mahdut bir devletler grubunun azaları arasındaki münasebette bir hükmü şahsın «gayrı milli hale getirilmesini» ve onun aynı zamanda bu devletlerin müşterek bir hükmü şahsı yapılmasını mümkün kılacak hükümlerin, böyle bir hükmü şahsın bu devletlerden başka diğer devletlerdeki hukukî durumunu tanzim eden kaidelerle itnam edilmesi zaruri olacaktır.